

והגדת לבנך

אחת המצוות המרכזיות של חג הפסח היא מצוות "והגדת לבנך". בייחוד בימינו, ימים שאין בהם לא אישים ולא אשם, מצוות והגדת לבנך תופסת נפח משמעותי מהחג ומעצבת את אופיו יותר מכל. אף מעבר לחג הפסח גרידא, המצווה נותנת ביטוי לחיבור שנדרש כל אב לחבר את בנו למסורת ישראל.

במאמר זה ננסה לעמוד על גדרי מצווה זו, תוך התבוננות על פשטות הפסוקים והסוגיות. בסוף התהליך ננסה להצביע גם על המשמעויות שיש לגזור ממנה למהלך השנה כולה.

שתי מטרות להגדה

בתורה מופיעים ארבע פרשיות מהן עולה החיוב להזכיר לבן את יציאת מצרים. ארבע הפרשיות מפורסמות כקטע ארבעת הבנים שמופיע בהגדה. שתיים מתוך הארבע נאמרות בהקשר של חג הפסח, ובהן נתמקד:

במסגרת הציווי של משה אל בני ישראל לקחת את השה לקראת הפסח מוזכרת השאלה אשר בני ישראל עתידים להישאל - 'מה העבודה הזאת לכם?'. המסגרת של השאלה היא בכירור מעשה העבודה של קורבן הפסח, ובתגובה לשאלה על משמעות העבודה הזו עלינו להסביר את ההקשר של המצווה - חסרו של ה' אשר פסח על בתי בני ישראל בזמן מכת בכורות:

וְהָיָה כִּי-יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זִבְח־פֶּסַח הוּא לַיהוָה אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בְּתֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנֹגְפוֹ אֶת-מִצְרַיִם וְאֶת-בְּתֵינוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:

(שמות יב, כו-כח)

ההגדה השנייה מופיעה מיד בפרק הבא:

וְהָיָה כִּי-יִבְיֵאֵךְ יֶקֶן אֶל-אֶרֶץ הַפְּנִיעֵי וְהַחֲתִי וְהָאֲמֹרִי וְהַחֲוִי וְהַיְבוּסִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לְאַבְרָהָם לֵאמֹר לְתֵת לְךָ אֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וּדְבַשׁ וְעַבְדְּתָה אֶת-הָעֲבָדָה הַזֹּאת בַּחֹדֶשׁ הַזֶּה: שְׁבַעַת יָמִים תֹּאכַל מִצֵּת וּבִיּוֹם הַשְּׁבִיעִי חַג לַיהוָה: מִצֵּת יֹאכַל אֶת שְׁבַעַת הַיָּמִים וְלֹא-יֵרָאֵה לָּךְ חֶמֶץ וְלֹא-יֵרָאֵה לָּךְ שָׂאֵר בְּכָל-גִּבְלֶךָ: וְהִגַּדְתָּ לְבִנְךָ בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר בְּעָבוּר זֶה עָשָׂה יְקֹנֶךָ לִי בְּצֵאתִי מִמִּצְרָיִם:

(שמות יג, ה-ט)

בתוך ההקשר של ציווי משה על קיום מצוות מצה ואיסור חמץ לדורות מופיעה ההוראה להגיד לבן "בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים".

ננסה להבין את המשמעות של ההגדות הללו, ונתחיל בראשונה. המסגרת היא מצוות הפסח אשר ניתנה לדורות. הילד שואל מה העבודה הזו, ואנחנו מגיבים שהעבודה נעשית בתגובה לחסדו של ה' אשר הציל אותנו. המטרה של ההגדה היא להעניק למעשים שאנחנו עושים את המשמעות ההיסטורית הראויה להם, ולהביא את הבן לידי תגובה דומה לתגובת העם המתוארת בסוף הפסוק:

וְהָיָה כִּי־יֹאמְרוּ אֲלֵיכֶם בְּנֵיכֶם מָה הָעֲבֹדָה הַזֹּאת לָכֶם: וְאָמַרְתֶּם זִכַּר־פֶּסַח הוּא לַיְקוֹק אֲשֶׁר פָּסַח עַל־בְּתֵי בְנֵי־יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת־מִצְרַיִם וְאֶת־בְּתֵינֵנוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעָם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:

(שמות יב, כו-כח)

באשר למטרת ההגדה השניה ישנה עמימות הנובעת מכפל המשמעויות שאפשר לייחס לכיטוי "בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים". כזכור, הפסוק נאמר בהקשר הציווי על מצוות המצה והחמץ לדורות. אפשר לקרוא את הפסוק באופן דומה לדרך בה הצגנו את ההגדה הקודמת, ולומר שמטרת ההגדה הזו היא לטעון את מצוות המצה במטען ההיסטורי המתאים לה, כלומר לנמק את הצורך באכילת המצה בסיפור יציאת מצרים. אם רוצים לפרש כך אז יש לקרוא את הפסוק כאילו מופיעה בו אות נוספת: אנחנו מקיימים את מצוות המצה "בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים". בדרך זו הלך הרשב"ם על התורה:

בעבור זה - שעשה י"י לי ניסים במצרים אני עובד עבודה הזאת. וכן זה היום אשר עשה י"י לי שהייתי לראש פינה נגילה ונשמחה בו:

(רשב"ם שמות יג:ח)

וכן הרמב"ן שמזכיר שיש עוד פסוקים בהם היה ראוי שתופיע האות שי"ן אך בכל זאת התורה לא כתבה אותה:

בעבור זה עשה ה' לי - בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים, וכן והודעת להם את הדרך ילכו בה (להלן יח כ), ורבים כן.

(רמב"ן שמות יג:ח)

כנגד הכיוון הזה, ניתן להציע הסבר אחר שיעניק משמעות שונה לחלוטין למצוות והגדת לבנך. ניתן לקרוא את הפסוק כאשר המילה 'זה' מוסבת על קיום מצוות חמץ ומצה המוזכרות בפסוק הקודם. המשמעות היא "בעבור קיום מצוות חמץ ומצה עשה ה' לי בצאתי ממצרים". גם את ההסבר הזה אפשר להבין בשתי צורות, או שגאולת מצרים הייתה בעבור מצוות חמץ ומצה עצמן כמו שמסביר האבן עזרא על הפסוק¹, או שמצוות חמץ ומצה הן ביטוי מייצג של כל המצוות כולן כמו שמסביר הרש"ר הירש²,

1. אבן עזרא בפירושו הארוך, שמות יג:ח. האבן עזרא מסביר שהמיוחד במצוות חמץ ומצה היא שהן המצוות הראשונות שה' ציווה את עם ישראל לאחור צאתם ממצרים.

2. רש"ר הירש שמות יג:ח, ד"ה בעבור זה

אך בכל מקרה דרך קריאת הפסוק נשארת זהה.

בדרך הקריאה הזו, משמעות ההגדה היא תזכורת לכך שהגאולה נעשתה בעבור קיום המצוות. תזכורת לדברי ה' הראשונים למשה:

”...בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת־הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת־הָאֱלֹהִים עַל הַהָר הַזֶּה:”

(שמות ג:יב)

מטרת תזכורת כזו איננה להוביל להודאה והלל כמו ההגדה הראשונה, אלא להיות ראויים לכינון הברית מחדש, וליציאה מעבודות לחירות מחדשת. להזכיר לבן שהגאולה נעשתה בעבור הברית עם ה', לגרור אותו לכינון ברית כזו, וממילא להצדיק בעצמו את הגאולה.

נסכם. ניתן לייחס להגדה שתי משמעויות:

- תזכורת לחסדי ה' עלינו. תזכורת שמטרתה להוביל אותנו להלל והודאה.
- תזכורת לכך שמגמת הגאולה היא עבודת ה'. תזכורת שמגמת הגאולה וסיבתה הן להוביל אותנו לכינון ברית מחדשת עם הקב"ה, ולהיות ראויים לגאולתו המחודשת.

המתח בין שתי מטרות אלו של ההגדה, המובאות בדברינו לקמן, בא לידי ביטוי בכמה נקודות במסכת, ונעמוד על מקצתן.

”וכאן הבן שואל”

הסוגיה המרכזית להבנת מצוות ההגדה היא הסוגיה בפסחים קטז. שם מופיע תיאור של חלק ההגדה בליל הסדר. המשנה מציגה את ארבע הקושיות שהבן אמור לשאול את אביו:

מזגו לו כוס שני, וכאן הבן שואל אביו. ואם אין דעת בן אביו מלמדו: מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות, שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה? שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות, הלילה הזה מרור? שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל, הלילה הזה כולו צלי? שבכל הלילות (אין) אנו (חייבים לטבל אפילו) + מסורת הש"ס: [מטבילין] + פעם אחת, הלילה הזה שתי פעמים? ולפי דעתו של בן, אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מארמי אובר אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה.

(בבלי פסחים קטז ע"א)

התיאור של חלק השאלות בתחילת המשנה הוא הביטוי ”וכאן הבן שואל אביו”, שהיה יכול להתפרש בפשטות כשאלה ספונטנית, אולם מיד אחר כך המשנה מוסיפה פירוט של השאלות. את פירוט השאלות אפשר לקרוא בשתי צורות. ניתן לקרוא ”וכאן הבן שואל אביו (ואם אין דעת בן אביו מלמדו): מה נשתנה הלילה הזה וכו'...” , במובן ששאלת

הבן את אביו מוכרחת להיות ארבע השאלות הללו. או שניתן לקרוא בצורה אחרת "וכאן הבן שואל אביו, ואם אין דעת בבן אביו מלמדו: מה נשתנה וכו'..." באופן הקריאה השני אנחנו מקבלים שתי אפשרויות להתנהלות הסדר - או שהבן שואל מעצמו ככל העולה על רוחו, או שהאבא מלמד את ההבדלים בנוסח מה נשתנה.

מהמשנה מובן שהשאלות שיכולות למלא את הצורך בשאלת שאלות, הן דווקא השאלות הנזכרות במשנה. אך ישנם שני סיפורים בגמרא מהן עולה תמונה מעט שונה. הסיפור הראשון מוזכר בעמוד הקודם בגמרא:

אביי הוה יתיב קמיה דרבה, חזא דקא מדלי תכא מקמיה. אמר להו: עדיין לא קא אכלינן, אתו קא מעקרי תכא מיקמן? אמר ליה רבה: פטרן מלומר מה נשתנה.

(בבלי פסחים קטו ע"ב)

אביי יושב לפני רבה כליל הסדר, וכאשר לוקחים מלפניו את השולחן, הוא תמה מדוע לוקחים מלפניהם את השולחן למרות שהם עוד לא אכלו. רבה אומר לו בתגובה שהוא פטר אותם מלומר מה נשתנה, כאשר בפשט הדברים עולה שתמיהתו של אביי היא שמתפקדת כשאלה ומחליפה למעשה את השאלות של מה נשתנה.

הסיפור השני מוזכר בהמשך הגמרא שלנו והפעם מדובר בשאלה שאפילו לא שואל הבן, אלא רב נחמן שואל שאלה וזוכה לתשובה מפי עבדו:

אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה: עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מאי בעי למימר ליה? אמר ליה: בעי לאודויי ולשבוחי. אמר ליה: פטרן מלומר מה נשתנה. פתח ואמר עבדים היינו.

(בבלי פסחים קטז ע"א)

גם כאן מפשט הדברים עולה ששאלתו של רב נחמן בצירוף עם תשובת העבד מצליחים למלא את תפקיד השאלות של מה נשתנה.

אלא שהיו ראשונים שלא הסכימו לקבל את השאלות הללו כשאלות מספקות. כך מביא תוספות בסוגיה בה נזכרת שאלת אביי:

כדי שיכיר התינוק וישאל - כלומר ומתוך כך יבא לישאל בשאר דברים אבל במה ששאל למה אנו עוקרין השלחן לא יפטר ממה נשתנה וההיא דאביי לא פי' הגמ' אלא תחלת שאילתו.

(תוספות מסכת פסחים דף קטו עמוד ב)

תוספות מסבירים שהגמרא הזכירה רק את תחילת השאלות של אביי, אבל מובן שמיד אחרי ששאל לגבי הקערה המשיך ושאל גם את כל שאר השאלות ה"קלאסיות". שאלת העקירה לבדה לא יכולה למלא את הצורך בשאילת השאלות.

בפירושו על ההגדה של פסח, חולק הרי"ד על תוספות ונוקט שהשאלה הזו נחשבת לשאלה שפוטרת גם בפני עצמה:

מה נשתנה - זה נתקן עבור מי שאין לו מי שישאל. שאם היה לו בן שהיה שואל לא היו צריכים לאומרו. כי הא דאבי הוה יתיב קמיה דרבה, חזייה דקא מגבהו פתורא - שהיו עוקרין את השולחן - אמר: אטו אכלנו שאתה עוקר את השולחן מלפנינו? אמר ליה רבה: פטרתי מלומר מה נשתנה. אבל במקום שאין מי שישאל חייבין לשאול זה את זה, ואפילו שני תלמידי חכמים הבקיאים בהלכות פסח, ועל זה נתקנה מה נשתנה.³

הרי"ד מבין שכל שאלה יכולה למלא את הצורך, ותקנת מה נשתנה נתקנה רק עבור אנשים שאין להם בן שישאלם שאלות משלו.

בסברא, עמדת הרי"ד פשוטה להבנה. אפשר להבין את הצורך בשאלה כצורך במעין ממקד דיון מקדים שיעורר עניין וחיבור לתוכן ההגדה עצמה, ואז מובן למה גם השאלה של אביי וגם השיחה בין רב נחמן לעבדו עונות על הצורך.

בשביל להסביר את שיטת התוספות צריך לברר איזה צורך באה השאלה למלא, כך שהשאלות שמוזכרות במשנה - על המצה, על המרור, על הצלי ועל ההטבלות - ממלאות את הצורך הזה, ושאלה על לקיחת השולחן לפני הארוחה לא ממלאות?

נראה שאפשר להסביר את המחלוקת על פי החקירה שהצגנו בפרק הקודם. החילוק המרכזי בין כל השאלות הנזכרות במשנה, לבין השאלה ששואל אביי הוא שהשאלות הנזכרות במשנה נוגעות כולן לגופי ההלכות הנוהגות בליל הסדר, בעוד השאלה של אביי נוגעת לאירוע חיצוני. תוספות מבינים שמגמת ההגדה היא להביא אותנו לכריתת ברית מחודשת עם הקב"ה, ומשכך ראוי שתתמקד בפן ההלכתי של ליל הסדר, שהרי הציות להלכה וקיום המצוות בלילה הזה הם תוכן הברית. מתוך הבנה זו, תוספות דורשים שגם השאלה תהיה שאלה שעוסקת בהלכות ליל הסדר, ומשכך, השאלה של אביי לא עונה על התנאים. החולקים על תוספות מבינים שמגמת ההגדה היא להביא אותנו לשבח ולהלל את הקב"ה, ומשכך, אמורה להתעסק בפן של סיפור יציאת מצרים. זו הסיבה שגם השאלה יכולה להיות ממקד עניין בלבד שיוביל אותנו לקראת הסיפור והשאלה של אביי תמלא את התפקיד הזה כראוי.

מתחיל בגנות ומסיים בשבח

בהמשך המשנה מתואר החלק של ההגדה עצמה:

ולפי דעתו של בן, אביו מלמדו. מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה.

(בבלי פסחים קטז ע"א)

מובן שההגדה צריכה לתאר איזשהו תהליך של התקדמות מגנות לשבח, ונחלקו רב ושמואל באשר לגנות והשבח המדוברים:

---

3. פירוש הרי"ד על ההגדה של פסח

מתחיל בגנות ומסיים בשבח מאי בגנות? רב אמר: מתחלה עובדי עבודה גלולים היו אבותינו. [ושמואל] אמר: עבדים היינו.

(בבלי פסחים קטז ע"א)

רב נוקט שהגנות היא בכך שאבות אבותינו עבדו עבודה גלולים, ושמואל סובר שהגנות היא בכך שאבות אבותינו היו עבדים. דרך אחת לפרש את המחלוקת היא בשאלה מהו התהליך המרכזי שעברנו עליו ראוי להודות לה. האם על המהפך הפיזי שעשינו, מאומת עבדים לעם בני חורין שיוצא ממצרים, או על המהפך הרוחני בו הפכנו מקומץ של עובדי עבודה זרה משוללי מצוות לאומה שמהווה מרכבה לשכינה. כך מזכיר הגרי"ד במאמרו "סדרים של גנות ושבח":

בגמרא (פסחים קטז ע"א) מציעים רב ושמואל שתי תשובות שונות באשר למשמעות הביטוי "מתחיל בגנות ומסיים בשבח". לדידו של רב, הגנות היא אותו חלק מן ההגדה המספר כי "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו", בעוד ששמואל סבור, כי הכוונה למילים "עבדים היינו לפרעה במצרים". לשון אחרת, לפי רב יש להבין את הגנות והשבח כעניינים רוחניים: הגנות היא עבודה אלילים, בעוד שהשבח היא בחירת עם ישראל. אך שמואל מביין את הגנות והשבח באופן מילולי: עבדים היינו לפרעה, ולאחר מכן הוציאנו ה' לחירות.⁴

נרצה להציע כיוון עקרוני יותר להבנת המחלוקת, המבוסס על החקירה שהצגנו.

ייתכן שרב, הרואה את חיוב ההגדה בסיפור המהפכה הרוחנית שעברו בני ישראל, לא רק חולק על שמואל בשאלה מהו החסד עליו ראוי להודות, אלא חולק גם מהי המגמה של ההגדה. רב מביין שמגמת ההגדה היא להוביל אותנו לכינון ברית מחודשת עם הקב"ה. לכן רב דורש שנספר על כינונה המקורי של הברית. על המעבר שעשינו אנחנו מאומה עירומה מן המצוות לממלכת כהנים וגוי קדוש. אם הקב"ה קירבנו לעבודתו, אז עלינו לגזור את המשמעויות הנובעות מכך ולעבוד אותו. שמואל לעומתו, מביין שהמגמה של ההגדה היא להוביל אותנו להודאה, ולכן ההוראה היא לספר על החסד הפיזי שעשה לנו הקב"ה. המודעות לנס תוביל אותנו להודאה.

פסק הרמב"ם, אותו אנחנו נוהגים גם למעשה, הוא לשלב בין השיטות ולהזכיר את שני העניינים⁵:

וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח, כיצד מתחיל ומספר שבתחלה היו אבותינו בימי תרח ומלפניו כופרים וטועין אחר ההבל ורודפין אחר ע"ז, ומסיים בדת האמת שקרבנו המקום לו והבדילנו מן התועים וקרבנו ליחודו, וכן מתחיל

4. זמן חירותנו, במאמר סדרים של גנות ושבח עמ' 81

5. עוד יש לדייק בדברי הרמב"ם שכתב "מתחיל ומספר... וכן מתחיל ומודיע..." ולא שילב את שתי השיטות לכדי יחידה אורגנית של גנות פיזית ורוחנית ומעבר לשבח פיזי ורוחני. ניתן להסיק מכך כדברינו, שמדובר בשתי מגמות שונות ולא במגמה אחת בעלת שני ביטויים.

ומודיע שעבדים היינו לפרעה במצרים וכל הרעה שגמלנו ומסיים בנסים ונפלאות שנעשו לנו ובחירותנו, והוא שידרוש +דברים כ"ו+ מארמי אובר אבי עד שיגמור כל הפרשה, וכל המוסיף ומאריך בדרש פרשה זו הרי זה משוכח.

(רמב"ם חמץ ומצה ז:ד)

אם נזכר בדברינו על הפסוקים, ההבנה הזו מתבקשת בשיטת רב. הרי גם רב, שקורא את הפסוק של "בעבור זה" באופן שמטעין בליל הסדר את המעמד של התחייבות לעבודת ה', ובכל זאת מכיר בקיומו של הפסוק בפרק י"ב - "ואמרתם זבח פסח הוא לה". אין ספק שמשמעות הפסוק הזה מפורשת בסופו והיא הובלת השומע לאמירת הלל עד כדי "ויקד העם וישתחוו":

אם כן, כשרב אומר שיש להתחיל מכך שעובדי עבודת גילולים היו אבותינו, הוא לא מתכוון לכך שליל הסדר הוא לילה של כינון ברית, הוא מתכוון שהוא גם לילה של כינון ברית. יש בליל הסדר, וגם בהגדה, מזה ומזה. יש בה משניהם. המחלוקת בין רב ושמואל היא האם במהלך ליל הסדר, שמוקדש לזיכרון וסיפור יציאת מצרים, אנחנו מספרים רק את סיפור המקרה או גם את ההשלכות שלו על העולם הרוחני שלנו, מתארים את מעמד הברית. האם אנחנו מספרים רק את הסיפור, או מדברים גם על ההלכות שהן אבני הבניין של עבודת ה'.

מרגע שאנחנו מבינים שזו שיטת רב, השלב של לפסוק אותה להלכה כבר מתבקש מתוך הכלל של הלכה כרב באיסורי⁶.

המתח כפי שהוא מופיע בסוגית הגמרא

אם כנים דברינו, והמתח שהזכרנו הוא מתח שמלווה את ליל הסדר, נרצה להציע קריאה מחודשת במהלך הגמרא בדף קטז. בתחילת הגמרא מובאת ברייתא שמתארת את החיוב שיישאלו שאלות בליל הסדר:

תנו רבנן: חכם בנו - שואלו, ואם אינו חכם - אשתו שואלתו. ואם לאו - הוא שואל לעצמו. ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח - שואלין זה לזה.

(בבלי פסחים קטז ע"א)

בסוף הברייתא מוצגת רבותא - "ואפילו שני תלמידי חכמים שיודעין בהלכות הפסח". אך לכאורה, בשלב הזה לא ברור מה הרבותא הגדולה בידיעת ההלכות. על כורחנו שהגמרא בשלב הזה מדברת על ליל הסדר כסדר הלכתי. לו המוקד היה הסיפור היה ראוי שהרבותא תהיה בשני תלמידי חכמים שמכירים את סיפור יציאת מצרים.

---

6. לעניין תוקפו של הכלל גם בעניינים שאינם 'איסור והיתר' מפורש, ראה הגמ' בכורות מט. אשר מיישמת את הכלל לגבי פדיון הבן ותוס' בפסחים ק: ד"ה "ירי קידוש" שמיישמים את הכלל בעניין קידוש.

בהמשך הגמרא הנקודה הזו מתחדדת אף יותר. הגמרא מנהלת דיון על השינוי בליל הסדר במישור של טיבול הירק במשקה, והאמוראים מגיעים עד כדי תיאור הברדל שאיננו מעשה טיבול כפול, אלא שני חיובים שונים של טיבול. כתגובה, מובאת תמיהתו של רב ספרא שאמור להיות מדובר בשינויים שתינוק יכול לשים לב אליהם:

מתקיף לה רב ספרא: חיובא לדרדקי?

(בבלי פסחים קטז ע"א)

ההו"א של רבא מצטרפת לרבנותא של הברייתא בנוגע לשני תלמידי חכמים שיודעים את הלכות הפסח, ומושכת להבנה שעד לשלב הזה הגמרא רואה בליל הסדר אירוע שמרכזו בדיון הלכתי.

השלב הבא בגמרא הוא הצגת המחלוקת בין רב ושמואל. מחלוקת שמגלמת בתוכה את המתח של ליל הסדר.

לאחר המחלוקת מובא הסיפור על רב נחמן ודרו עבדו:

אמר ליה רב נחמן לדרו עבדיה: עבדא דמפיק ליה מריה לחירות ויהיב ליה כספא ודהבא, מאי בעי למימר ליה? אמר ליה: בעי לאודויי ולשבוחי. אמר ליה: פטרתן מלומר מה נשתנה. פתח ואמר עבדים היינו.

(בבלי פסחים קטז ע"א)

כפי שהזכרנו לעיל, המסקנה העולה מן הסיפור היא בקצה ספקטרום ההקפדה על השאלות הפורמאליות. העבד לא שאל דבר, אלא דווקא רב נחמן. השאלה לא נגעה לסיפור היציאה ההסטורי וגם לא לשינויים שנערכים בליל הסדר. השאלה אפילו לא ממקדת את הקשב לסיפור שעומד להגיע בתגובה. מטרת השאלה, והתוצאה שהיא השיגה, היא לעורר חיבור רגשי ישירות להודיה לקב"ה, כעין ליווי לסיפור ההגדה ולא בהכרח כהקדמה לה.

הגמרא עושה פניה חדה מכל מה שדובר עליו עד כה. מהתמקדות בפן ההלכתי של ליל הסדר, היא עוברת להתייחס אליו בפן הסיפורי-חוויתי. ואכן, בסוף הסיפור רב נחמן קם ופותח מ"עבדים היינו", כשיטת שמואל המדגישה את הניסים הפיזיים.

הברלי נוסחאות בחלקי ההגדה

נראה עוד שני יישומים למתח המדובר - במחלוקת ירושלמי והמכילתא, ובמחלוקת בין התוספתא לבעל ההגדה שלנו.

הבן החכם - 'ההגדה האידיאלית'

בחלק של ארבעת הבנים המובא בהגדה מתוארים סוגי 'הגדות' שונים אותם אנו אומרים לבנינו, כאשר לכל טיפוס של בן מותאמת הגדה שונה. מסתבר לחשוב שההגדה שאנחנו מצווים לומר לבן החכם היא ההגדה האידיאלית - כאשר יש עם מי לדבר ואין מגבלות חיצוניות על סוג ואופן ההעברה של התוכן הנובעות מיכולת

ההבנה של המקבל. לאור דברים אלו מעניין לבחון את הברלי הנוסח בין קטע 'ארבעה בנים' כפי שהוא מופיע במכילתא ובירושלמי.

המכילתא קובעת שצריך לדבר עם הבן החכם בהלכות הפסח:

נמצאת אומר ארבעה בנים הם - אחד חכם, ואחד רשע, ואחד תם, ואחד שאינו יודע לשאול. חכם מה הוא אומר: "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה ה' אלהינו אותנו?" אף אתה פתח לו בהלכות הפסח: אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן...⁷

עבור הבן התם מזכירים פסוק המתאר את הוצאתנו ממצרים בחוזה יד:

תם מה הוא אומר: מה זאת? ואמרת אליו: "בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים."⁸

העולה מהמכילתא הוא שאם מדובר בבן חכם, אזי אנו מעדיפים לדבר איתו על ההלכות. את סיפורי הניסים על חוזה ידו של הקב"ה אנחנו שומרים לבן התם. תמונה הפוכה לגמרי מופיעה בירושלמי. בירושלמי אותו פסוק על חוזה יד נאמר דווקא לבן החכם:

תני ר' חיייה כנגד ארבעה בנים דיברה תורה: בן חכם, בן רשע, בן טיפש, בן שאינו יודע לשאול. בן חכם מהו אומר? "מה העדות והחוקים והמשפטים אשר צוה יי' אלהינו אותנו" אף אתה אמור לו "בחוזק יד הוציאנו ה' ממצרים מבית עבדים". תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פסחים פרק י

והבן התם, שבירושלמי נקרא הבן ה'טיפש', הוא זה שיש ללמדו הלכה, ואפילו את אותה הלכה שמוזכרת במכילתא:

טיפש מה אומר: מה זאת? אף את למדו הלכות הפסח: שאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן - שלא יהא עומד מחבורה זו ונכנס לחבורה אחרת.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת פסחים פרק י

על פי הירושלמי, את הבן החכם, שיכול להעמיק, צריך ללמד דווקא את סיפורי הניסים. זאת בזמן שלימוד הלכות הפסח הוא לימוד פונקציונאלי שנועד לטיפשים - אלו שעשויים לעבור על ההלכה אם לא ילמדו אותם מה לעשות.

ההבדל הזה בין הירושלמי למכילתא מגלם בתוכו את המתח בהסתכלות על ליל הסדר. בירושלמי המוקד הוא בסיפורי הניסים, ואם יש לילד את היכולת והכוח אנחנו צריכים לעזור לו להעמיק באפיק הזה. על פי המכילתא המוקד הוא ההלכות. אם יש לילד את היכולת, שילמד את הסוגיות של פסחים בעיון, שילמד את הלכות הפסח. במכילתא הסיפורים נועדו בעיקר לאלו שלא יחזיקו ראש בעולם ההלכתי.

7. מכילתא דרבי ישמעאל, פרשת בא - מסכתא דפסחא פרשה יח

8. שם

ליל הסדר של רבי עקיבא

עוד סוגיה בה ניתן למצוא את המתח של משמעות ליל הסדר היא השאלה האם מיישמים את חיוב התוספתא:

... חייב אדם לעסוק בהלכות הפסח כל הלילה אפלו בינו לבין בנו אפלו בינו לבין עצמו אפלו בינו לבין תלמידו

תוספתא פסחים י הלכה יא)

אליבא דהתוספתא פסח הוא "משמר" לימוד של מסכת פסחים. בין אם מדובר על לימוד משותף של אבות ובנים, של מורים ותלמידים או של כל אדם עם עצמו, את ליל הפסח צריך לבלות בין הספרים. התוספתא מציגה גם סיפור שמגבה את הדרישה הזו:

מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו מסובין בבית ביתוס בן זונין בלוד והיו עסוקין בהלכות הפסח כל הלילה עד קרות הגבר הגביהו מלפניהן ונועדו והלכו להן לבית המדרש

תוספתא פסחים י הלכה יב)

מסיפור על עריכת ליל הסדר המופיע בהגדה שלנו, מצטיירת תמונה שונה. גם בנוסח ההגדה מוזכרים חכמים שישבו לערוך את הסדר יחדיו, וגם הם היו עסוקים כל הלילה, אך בנוסח ההגדה מתואר עיסוק בסיפור יציאת מצרים:

מעשה ברבי אליעזר ורבי יהושע ורבי אלעזר בן עזריה ור' עקיבא ור' טרפון שהיו מסובין בבני ברק והיו מספרין ביציאת מצרים כל אותו הלילה עד שבאו תלמידיהם ואמרו להם רבותינו הגיע זמן קריאת שמע של שחרית.⁹

בתוספתא מתואר ליל הסדר כלילה בו עסקו בהלכות פסח, בהגדה מתואר ליל הסדר כלילה בו עסקו בסיפורים על יציאת מצרים. גם הפער הזה נובע מאותה שאלה – מה מטרתו של ליל הסדר. האם הוא לילה של כריתת ברית ואז העיסוק הראוי הוא במצוות והלכות, או לילה של שבח והודאה ואז העיסוק הראוי הוא בסיפור הניסים.

נוסח ההגדה שלנו

אלא שאם אנחנו צודקים בהסברנו את המשמעות שמאחורי שינויי הנוסחאות, אנחנו נתקלים בבעיה כשהזורים ובודקים כיצד הדברים מופיעים בהגדה שלנו. בקטע המדובר על ליל הסדר של רבי עקיבא מתואר איך סיפרו ביציאת מצרים כל אותו הלילה, אך לגבי הבן החכם מתואר שצריך ללמד אותו את הלכות הפסח. לא ברור האם מחבר ההגדה שלנו ראה את המרכז של ליל הסדר בסיפור הניסים או בלימוד ההלכות. האם אנחנו בלילה של ברית או בלילה של שבח?

---

9. סדר רב עמרם גאון, סדר פסח

כבר הזכרנו שגם בדרכו של רב, שההגדה מובילה אותנו לכריתת ברית, יש גם צד של הודאה על השבח. זאת בגלל הפסוק בפרק י"ב שמדבר על סיפור ניסים שיובילו להלל:

וְאִמְרָתֶם זָבַח-פֶּסַח חוּא לָהּ אֲשֶׁר פָּסַח עַל-בְּתֵי בְנֵי-יִשְׂרָאֵל בְּמִצְרַיִם בְּנִגְפוֹ אֶת-מִצְרַיִם וְאֶת-בְּתֵינֵנוּ הִצִּיל וַיִּקַּד הָעַם וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ:

(שמות יב:כז)

ניתן לומר שבעל ההגדה הלך בדרכו של רב ובחר לתת לשני הכיוונים האלה ביטוי בהגדה. כך בעניין הגנות והשבח, שאנחנו נוהגים לומר גם את הגנות והשבח שמזכיר שמואל וגם את הגנות והשבח שמזכיר רב, וכך גם בקטעים שהזכרנו. סיפור ליל הסדר של רבי עקיבא מופיע על פי הכיוון של סיפור הניסים, והקטע של ארבעת הבנים מופיע על פי הכיוון של לימוד ההלכות.

אך הדברים עוד טעונים בירור. מדוע לעשות את החלוקה בצורה כזו? סוף סוף, אם אנחנו מבינים שההגדה האידיאלית עוסקת בענייני ההלכות אז למה רבי עקיבא וחבריו לא ביצעו את הסוג הזה של ההגדה, ואם רבי עקיבא וחבריו נוקטים שבכל זאת עדיף לספר את סיפור הניסים, אז למה שזה לא יהיה גם הסיפור שאנחנו מספרים לבנים שלנו?

נרצה להסביר את הפער הזה, ומתוך כך לקנות נקודת מבט רחבה יותר על נוסח ה'מגיד'.

נדמה שבמהלך ההגדה מתקיימת מעין תנועה בין שני סוגי ההגדות. ההגדה פותחת בהגדה של שמואל, שתפקידה לעורר התפעלות ממעשי ה' ולהוביל אותנו להלל, וממשיכה להגדה של רב שתפקידה להזכיר לנו את הברית הישנה ולהוביל אותנו לכינון ברית מחודשת עם הקב"ה.

חלק ההגדה של שמואל - עבדים היינו לפרעה במצרים

מיד אחרי החלק של 'מה נשתנה' ההגדה פותחת בסיפור הגלות והגאולה על פי הדרך שמדגיש שמואל. ומסיימת בחיוב לספר בסיפור יציאת מצרים.

עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם, וַיּוֹצִיאֵנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ מִשָּׁם בְּיַד חֲזָקָה וּבְזֶרַע נְטוּיָה... מִצְוָה עָלֵינוּ לְסַפֵּר בִּיציאת מצרים. וְכָל הַמְרֵבָה לְסַפֵּר בִּיציאת מצרים הָרִי זֶה מִשְׁבַּח.

(נוסח ההגדה)

במעין תגובה למשפט החותם של הקטע, ההגדה ממשיכה בסיפור על החכמים שישבו לליל הסדר בבני ברק וקיימו את החיוב בסיפור יציאת מצרים כל הלילה כפי הנוסח שמתואר בהגדה של רב עמרם גאון:

מַעֲשֵׂה בְּרַבִּי אֱלִיעֶזֶר וְרַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְרַבִּי אֶלְעָזָר בֶּן עֲזַרְיָה וְרַבִּי עֲקִיבָא וְרַבִּי טַרְפוֹן שֶׁהָיוּ מְסַבִּין בְּבֵנֵי בְּרַק וְהָיוּ מְסַפְּרִים בִּיציאת מצרים כָּל אוֹתוֹ

הַלֵּילָהּ, עַד שֶׁבָּאוּ תַלְמִידֵיהֶם וְאָמְרוּ לָהֶם רַבּוֹתֵינוּ הִגִּיעַ זְמַן קְרִיאַת שְׁמַע
שֶׁל שַׁחֲרִית.

(נוסח ההגדה)

הקטע הזה ממשיך עם דרשתו של בן זומא על החיוב לספר ביציאת מצרים
בלילות, ואז מגיעים למשפט שאפשר לפרש אותו כמעין חתימה וכהתחלתו של
החלק השני:

בְּרוּךְ הַמָּקוֹם, בְּרוּךְ הוּא, בְּרוּךְ שֶׁנִּתְּן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל, בְּרוּךְ הוּא.

(נוסח ההגדה)

ההגדה של רב - המעבר מעובדי עבודה זרה לעובדי ה'

נראה לנו לומר שהמשפט הזה הוא המעבר בין ההגדה של שמואל להגדה של רב.
החלק הראשון של המשפט "ברוך המקום ברוך הוא" יכול לחתום את החלק הקודם
בשבח לה', בעוד החלק השני של המשפט "ברוך שנתן תורה לעמו ישראל, ברוך הוא"
מוביל אותנו לקראת החלק השני של ההגדה - הברית עם נותן התורה.

הקטע הבא בהגדה הוא הקטע של ארבעת הבנים ומיד אחריו מגיע חלק הגנות בהגדה
של רב "מתחילה עובדי עבודה זרה היו אבותינו". היות והקטע של ארבעת הבנים
מופיע אחרי הפתיחה של ההגדה של רב, מובן מדוע החלק של ארבעת הבנים מופיע
בגירסה שמדגישה את לימוד ההלכות כהגדה האולטימטיבית לבן החכם. המקום בו
קטע ארבעת הבנים נמצא הוא המתאים ביותר. לפני שאנחנו מתחילים לעסוק ברצינות
על כך שה' קרבנו לעבודתו, ועל כך שתפקידנו הוא לכרות איתו ברית מחודשת
ולהיות ראויים לגאולה, אנחנו עוצרים ומזכירים לעצמנו שלכל סוג של ילד יש מקום
בתוך הברית הזו. כל ילד צריך להתכנס ולכרות ברית עם ה' ברמה שלו, מי
יותר חכם ומי פחות, כולם צריכים לבוא ולשמוע לפני שאנחנו מתחילים את חידוש
הקשר עם הקב"ה.

מיד אחר כך מתחיל חלק הגנות והשבח של רב. הוא מספר על כל התהליך
מהיותנו עובדי עבודה זרה, דרך הירידה למצרים והגאולה ממנה¹⁰, ועד לסוף
התהליך במזמור "דיינו", שבו ניתן לראות בבירור שסופו של התהליך ומטרתו
הוא קבלת התורה ועבודת ה' בבית הבחירה:

...וְקָרַבְנוּ לְפָנֵי ה' סִינֵי, וְנִתַּן לָנוּ אֶת הַתּוֹרָה, וְהִכְנִיסָנוּ לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, וּבָנָה לָנוּ
אֶת בַּיִת הַבְּחִירָה לְכַפֵּר עַל כָּל עֲוֹנוֹתֵינוּ.

(הגדה של פסח)

10. גם בתוך חלקי המגיד שזורים מספר מימרות שמדברות על הדבקות בה' כסיבות הגאולה. כך
במדרש "שהיו בני ישראל מצוינים שם" ובמדרש "ואעבור עלייך ואראך מתבוססת בדמיך
ואומר לך בדמיך חיי" ועוד

אחרי סוף השבח מגיעה דרשתו של רבן גמליאל ודרשות על המצוות, וגם החלק הזה באופן מובהק שייך לכיוון של רב, של עיסוק בעבודת ה' כחלק מכריתת הברית:

רְבִן גַּמְלִיאֵל הָיָה אוֹמֵר: כָּל שֶׁלֹּא אָמַר שְׁלֹשָׁה דְבָרִים אֵלּוּ בַּפֶּסַח, לֹא יֵצֵא יָדָי חוֹבְתוֹ, וְאֵלּוּ הֵן: פֶּסַח, מִצָּה, וּמְרוֹר... (הגדה של פסח)

בסוף המגיד אנו נתקלים בהפתעה. בארנו שיש במגיד תנועה מהחלק של ההלל וההודאה לחלק של כריתת הברית ועבודת ה'. ברם, אם זה נכון, מדוע ההלל לא מופיע בחלק הראשון של המגיד? לכאורה, היה ראוי שההלל יבוא מיד אחרי החלק של ההודאה במגיד, ואילו החלק של העיסוק במצוות יעסוק בכריתת הברית לבדה.

אלא שזו בדיוק הנקודה המתחדדת בהגדה. אין כזה דבר להודות ולהלל על עצם החיים בלבד, על גאולה פיזית בלבד. מה שווים לנו חיי החירות, אם אין תוכן שממלא אותם? העיסוק במצוות הוא לא רק נקודת מוצא לכריתת ברית מחודשת, ולא רק דרך לדאוג שבכל דור ודור נהיה ראויים להיגאל, אלא גם זכות גדולה שאנחנו מוכרחים להודות עליה. רק אחרי ההגדה של רב, החלק שעוסק בקבלת התורה והמצוות, אנחנו יכולים לפתוח, להודות, ולומר: "הללוי-ה - הללו עבדי ה'".

סיכום

במהלך המאמר עסקנו במתח הקיים בנוגע לתפקידו של ליל הסדר. האם זהו לילה של שבח והודאה, או לילה של כריתת ברית מחודשת עם הקב"ה. המתח הזה משליך על הבנת התפקיד של המגיד וממילא גם על אופיו. האם תפקידו לעורר התפעלות וממילא להיות מרתק ומלא בסיפורים על גדולת ה', או שעליו לעורר אותנו להבנת החשיבות והמשמעות שבמצוות וממילא עליו להיות ממוקד בהלכות ליל הסדר ובטעמי מצוותיו. הדגמנו כיצד המתח הזה מתחיל כבר בהבנת הפסוקים ומשתלשל משם גם לסוגיות מסכת פסחים, לשיטות הראשונים ולנוסח ההגדה.

למסקנה טענו ששתי המשמעויות קיימות בליל הסדר ויש לתת לשתייהן את המקום הראוי להן, להודות ולהלל, וגם לעבוד את ה' ולכרות ברית. וכך גם עולה מנוסח ההגדה שאנחנו אומרים כיום.

נרצה לחתום באמירה כללית יותר. אחד הפסוקים שמדברים על מצוות והגדת לבנך לא עוסק בליל הסדר, ולכן לא התעמקנו בו במהלך המאמר. אך ניתן לראות ששני הכיוונים שהעסיקו אותנו במהלך המאמר משתקפים בו היטב:

כִּי־יִשְׁאַלְךָ בְנֶךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדוּת וְהַחֲקִים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה יְקֹוֹק אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם:

וְאָמַרְתָּ לְבְנֶךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפָרְעָה בְּמִצְרַיִם וַיֵּצֵאֵנוּ יְקֹוֹק מִמִּצְרַיִם בְּיַד חֲזָקָה: וַיִּתֵּן יְקֹוֹק אוֹתוֹת וּמִפְתֵּיִם גְּדֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרַיִם בְּפָרְעָה וּבְכָל־בֵּיתוֹ

לְעֵינֵינוּ: וְאוֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הִבִּיא אֹתָנוּ לְתֵת לָנוּ אֶת־הָאָרֶץ אֲשֶׁר
נִשְׁבַּע לְאַבְתָּיִנוּ:

וַיִּצְוֵנוּ יְקֹנֵק לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לִירְאָה אֶת־ יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ
כָּל־הַיָּמִים לְחַיֵּתָנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה: וְצִדְקָה תִּהְיֶה־לָּנוּ כִּי־נִשְׁמַר לַעֲשׂוֹת אֶת־כָּל־הַמִּצְוָה
הַזֹּאת לְפָנֵי יְקֹנֵק אֱלֹהֵינוּ כְּאֲשֶׁר צִוָּנוּ: ס

(פרשת ואתחנן)

כך מורה התורה לחנך את הבנים בכל השנה כולה. לספר כיצד ה' הוציא אותנו
ממצרים ביד חזקה, ולהוסיף כיצד ציווה אותנו לעשות את כל החוקים האלה, ליראה
אותו כל הימים ולחיותנו כיום הזה.

ויהי רצון שצדקה תהיה לנו כי נשמר לעשות את כל המצווה הזו לפני ה' אלוקינו
כאשר ציוונו.